

Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava

Facultatea de Litere și Științe ale Comunicării

**TEZĂ DE DOCTORAT
DOMENIUL FILOLOGIE**

REZUMAT

TRISTAN TZARA – DaDaNomad

**Conducător științific:
Prof.univ.dr. Ovidiu Morar**

**Doctorand:
Anca-Lavinia Țăranu**

Suceava, 2023

CUPRINS

- 1. CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT/ 3**
- 2. CUVINTE CHEIE/ 5**
- 3. REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT/ 6**
 - 3.1. IPOTEZELE GENERALE ȘI OBIECTIVELE CERCETĂRII/ 6**
 - 3.2. PREZENTAREA SINTETICĂ A CAPITOLELOR/ 7**
 - 3.3. CONCLUZII / 13**
- 4. BIBLIOGRAFIE/ 16**

1. CUPRINSUL TEZEI DE DOCTORAT

ARGUMENT/ 5

1. NAȘTEREA LUI TRISTAN TZARA/ 10

- 1.1. Copilăria și educația lui Samuel Rosenstock/ 10
 - 1.2. Tristan Tzara, Ion Vinea și Marcel Iancu – O prietenie *Simbolică*/ 18
 - 1.3. În căutarea identității Dada/ 26
 - 1.4. Activitatea lui Tristan Tzara în cadrul revistelor românești și plecarea sa din România/ 32
- Concluzii/ 47

2. TRISTAN TZARA ȘI PRIMELE CĂUTĂRI POETICE/ 48

- 2.1. Un debut sub zodia simbolismului/ 48
 - 2.2. Influențele simbolismului european în *Primele poeme*/ 52
 - 2.3. Poemele antirăzboinice – un protest împotriva dezumanizării/ 60
- Concluzii/ 63

3. TRISTAN TZARA ȘI ÎNCEPUTURILE AVENTURII DADA/ 65

- 3.1. De la *Primele poeme* la poezia Dada/ 65
 - 3.2. Aventura de la Cabaret Voltaire și paternitatea Dada/ 70
 - 3.3. Poezia Dada – între experiment poetic și provocare/ 84
 - 3.4. Tristan Tzara și fascinația pentru poezia neagră/ 89
- Concluzii/ 96

4. TZARA ȘI DADA SE REVOLTĂ/ 98

- 4.1. Cele șapte manifeste și pregătirea revoluției Dada/ 98
 - 4.2. Cum se fabrică (*sau nu*) un poem Dada/ 107
 - 4.3. *Faites vos jeux* – un *altfel* de roman/ 110
- Concluzii/ 113

5. DIN CULISELE DADA – TRISTAN TZARA REINVENTEAZĂ TEATRUL/ 115

- 5.1. *Aventurile celeste ale domnului Antipyrine*/ 115

- 5.2. *Le coeur à gaz* – o farsă comică Dada/ 120
5.3. *Mouchoir de nuages* – teatrul ca ficțiune și demontarea convențiilor teatrale/ 123
Concluzii/ 127

6. TRISTAN TZARA ȘI CONTINUITATEA DADA/ 129

- 6.1 Primele contacte ale lui Tristan Tzara cu avangardismul parizian/ 129
6.2. Tristan Tzara – un poet suprarealist?/ 137
6.3. *L'homme approximatif* și sentimentul tragic al existenței/ 143
6.4. *Où boivent les loups* – o pledoarie pentru recuperarea stării primitive a omului/ 150
6.5. *Grains et issues* – explorarea relației dintre visul experimental și poezia-cunoaștere/ 156
Concluzii/ 163

7. TRISTAN TZARA – UN POET SOLIDAR ȘI SOLITAR/ 164

- 7.1. Combaterea războiului și restabilirea omeniei/ 164
7.2. Tristan Tzara în confruntare cu trecutul, singurătatea și moartea/ 171
7.3. Tristan Tzara și descifrarea anagramelor lui François Villon/ 178
Concluzii/ 183

CONCLUZII FINALE/ 184

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ/ 193

2. CUVINTE CHEIE

Tristan Tzara, Dada, Dadaism, suprarealism, experiment, nihilism, anarhism, Primele poeme, simbolism, nomadism, străin, inadaptare, independență, libertate, avangardă, avangardism, origine evreiască, familia Rosenstock, pseudonim, Simbolul, Contemporanul, Chemarea, dezrădăcinare, pseudo-rețetă, bildungsroman, antinaționalism, antitraditionalism, manifestele Dada, teatru Dada, spectacol, poeme negre, limbaj elementar, destructurare, absurd, bizar, inventivitate, autenticitate, imaginar, emancipare, diversitate, anagrame, poezia Dada, vis experimental, poezie-cunoaștere, poezie-activitate a spiritului, poezia antirăzboinică

3. REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

3.1. IPOTEZELE GENERALE ȘI OBIECTIVELE CERCETĂRII

Tristan Tzara, personalitate marcantă a avangardei europene, a fost deseori asociat cu Dada și cu evenimentele din cadrul Cabaretului Voltaire, de la Zürich, lucru explicabil, având în vedere impactul pe care Dadaismul l-a avut în spațiul cultural european, și nu numai. Însă, pentru a-l putea înțelege pe *poetul* Tristan Tzara nu trebuie să ne rezumăm doar la această etapă a creației sale, ci trebuie să avem în vedere întreaga sa operă. În spațiul cultural românesc încă se știe prea puțin despre vasta și diversă operă a lui Tristan Tzara, cele mai cunoscute creații ale sale fiind versurile românești din volumul *Primele poeme* și operele care au fost traduse în limba română, cele *Șapte manifeste Dada* (tradus în 1996 de Ion Pop și reeditat în 2016) și *Douăzeci și cinci de poeme* (tradus în 1998 de Nicolae Țone). Având în vedere faptul că cealaltă parte a creației lui Tristan Tzara nu a fost tradusă niciodată în limba română, pentru lucrarea de față a fost nevoie să realizez o traducere a textelor în limba franceză din *Operele complete* ale lui Tzara, cât și a fragmentelor citate, publicate în limba franceză și engleză, pe care le-am integrat în cadrul acestei cercetări.

Prin intermediul acestei cercetări mi-am propus să ofer o perspectivă inedită a poetului și omului Tristan Tzara, titlul lucrării, *Tristan Tzara – DaDaNomad* nefiind ales la întâmplare. *DaDaNomad* reprezintă un concept personal, alcătuit din doi termeni definitorii pentru personalitatea și opera lui Tristan Tzara: *Dada* și *nomad*. Am optat pentru acest concept pentru a sugera legătura dintre viața și opera lui Tzara, revolta individuală a poetului împotriva unui stil de viață sedentar și a unei gândiri rigide, împotriva dezumanizării provocată de război, dar și împotriva tradiționalismului poetic, dovadă fiind persiflarea motivelor și temelor tradiționale încă din poeziile sale românești, incluse în volumul *Primele poeme*. Conceptul a fost ortografiat în stilul experimentelor tipografice Dada pentru a sublinia valențele experimentale ale operei lui Tzara, fiecare etapă a creației sale caracterizându-se prin autenticitate, originalitate și diversitate. Pe lângă faptul că *DaDaNomad* înseamnă *anarhism* și *nihilism*, mai este sinonim și cu *nestatornicia*, adică cu refuzul poetului de a se stabili într-un anumit loc și de a respecta regulile impuse de comunitate. Refuzul este completat și de sentimentul de neapartenență la țara natală, pe care poetul l-a resimțit din cauza originii sale evreiești.

Este adevărat că despre Tristan Tzara și creația sa s-au scris multe studii până acum. Este de ajuns să indic câteva lucrări de referință precum *Tristan Tzara*, de Henri Béhar, *Tristan Tzara Omul care a pus la cale revoluția Dada*, de François Buot, *Tata Dada, Adevărata viață și aventurile celeste ale lui Tristan Tzara* de Marius Hentea ori *Tristan Tzara* de René Lacôte și Georges Haldas. Totuși, am constatat că încă nu există până la ora actuală o lucrare în care să fi fost analizată *in extenso* întreaga operă a lui Tristan Tzara, acesta fiind unul dintre motivele care m-au determinat să întreprind această cercetare.

Pornind de la studierea *Operele complete* ale lui Tristan Tzara și a lucrărilor de critică literară dedicate acestuia și curentelor de avangardă care l-au propulsat, am demonstrat că între toate etapele creației sale se stabilește o continuitate, Dada existând în stare embrionară încă din poeziile sale românești, compilate în volumul *Primele poeme*. Chiar dacă Tristan Tzara refuză să își includă versurile cu care a debutat în anul 1912, în paginile revistei „Simbolul”, în volumul

Primele poeme, am arătat că între versurile sale timpurii și cele incluse în acest volum există o continuitate marcată de influența simbolistă a unor poeți de talie internațională precum Arthur Rimbaud, Albert Samain, Jules Laforgue, Christian Morgenstern ori Maurice Maeterlinck. De asemenea, am demonstrat că există o continuitate și între poezia Dada a lui Tzara și versurile sale suprarealiste, iar în ceea ce privește interesul său pentru limbajul și artele primitive, fructificat în volumele *Poèmes nègres (Poeme negre)* și *Mpala Garoo*, continuă să se manifeste și în operele sale de maturitate precum *Où boivent les loups (Acolo unde beau lupii)* și *Omul aproximativ (L'homme approximatif)*.

Totodată, am arătat că opera sa stă sub semnul *nomadismului artistic*, întrucât Tzara se reinventează cu fiecare etapă a creației sale. Refuzând să rămână fidel unei anumite forme de exprimare artistică, poetul va trece de la modernizarea discursului liric la experimentul Dada, apoi la o poezie mai cumpătată, mai profundă, dar care rămâne guvernată de logica absurdului. Nu numai că va scrie poezii, ci și manifeste, roman, piese de teatru, remarcându-se și ca cercetător al visului experimental, al poeziei-cunoaștere, a anagramelor lui François Villon și François Rebelais.

3.2 PREZENTAREA SINTETICĂ A CAPITOLELOR

Structurată în șapte capitole, lucrarea de față își propune să ofere o perspectivă inedită asupra personalității creatoare și culturale a lui Tristan Tzara, atestând varietatea și bogăția operei sale artistice, cât și experiențele sale de viață, cu scopul de a arăta în ce măsură au contribuit acestea la formarea identității sale poetice.

Primul capitol, *Nașterea lui Tristan Tzara*, se concentrează asupra anilor petrecuți de Tristan Tzara în România și asupra activității sale din cadrul revistelor literare românești. De asemenea, am insistat asupra importanței pe care au avut-o experiențele din copilărie ale poetului, relația cu familia sa, educația primită în instituțiile de învățământ românești și prietenia cu poetul Ion Vinea asupra desăvârșirii personalității și identității sale literare. Tot în acest capitol am arătat că Tristan Tzara și Ion Vinea, nu numai că au fondat împreună cu Marcel Iancu revista „Simbolul”, ci în lungile vacanțe pe care le petreceau la Gîrceni, deseori se întreceau în versuri, având în vedere asemănările pe care le-am identificat în poeme precum *Vino cu mine la țară*, *Vacanță în provincie* și *Dintr-o vară ori Călătorie* și *Un căscat în amurg*, *Înserează* și *Tuzla* sau *Glas* și *Ioana*. Pe lângă faptul că revista „Simbolul” marchează debutul literar și editorial al lui Tristan Tzara, reprezintă și un act de frondă pe care tinerii săi colaboratori l-au îndreptat împotriva artei convenționale și a așa-zisei moralități burgheze, efectul de șoc fiind provocat de aceștia prin umor și prin evocarea unor realități macabre ori încărcate de un erotism dus la extrem în cuprinsul textelor din cele patru numere ale publicației. Tzara va debuta ca poet în paginile acestei reviste cu pseudonimul S. Samyro, apoi își va semna poemul *Hamlet* cu numele de Tristan Ruia, după care va opta pentru patronimul definitiv Tristan Tzara, care, după explicațiile oferite de Colomba Voronca, s-ar putea traduce prin expresia *trist în țară*, lucru explicabil, având în vedere atitudinea românilor față de evrei și drepturile limitate ale acestora. Tristețea este resimțită de poet pe fondul dezrădăcinării, a sentimentului de inadaptare într-un mediu care nu răspundea nevoilor sale intelectuale.

De-a lungul vremii, criticii literari au căutat fel și fel de explicații pentru pseudonimele alese de Tzara, însă, așa cum am arătat în cadrul acestui capitol, se prea poate să fi împrumutat prenumele Tristan din numele poetului francez Tristan Corbière, pentru a-i aduce în acest fel un

omagiu. Totodată, argumentele mele se bazează și pe analiza comparativă pe care am realizat-o între poeziile lui Tristan Tzara, din volumul *Primele poeme*, și cele ale lui Corbière, din volumul *Les amours jaunes (Iubirile îngălbenite)*, aici unde am identificat atitudini, procedee, teme și motive comune. În ceea ce privește traiectoria poetică a lui Tristan Tzara din spațiul cultural românesc, înaintea să plece din România, se va afirma cu poeme și în paginile altor reviste de avangardă precum „Chemarea”, „Noua revistă română” și „Contemporanul”.

Tot în cadrul acestui capitol, am arătat că motivele care l-au determinat pe Tristan Tzara să părăsească România, în anul 1915, variază. Unii cercetători o pun pe seama faptului că părinții ar fi ales să-l trimită la Zürich pentru a-și continua studiile. Alți cercetători consideră că exasperarea provocată de isteria naționalistă din preajma Primului Război Mondial, atitudinea ostilă a românilor față de minorități și teama poetului de a nu fi înrolat în război l-au convins pe Tzara să nu mai rămână în România. Pe lângă faptul că Tristan Tzara își dorea să plece pentru a se desprinde definitiv de trecutul său și de viața provincială, a fost motivat și de exemplul fraților Iancu, care pleaseră la Zürich cu un an înainte. Un alt motiv care se prea poate să fi provocat plecarea lui Tristan Tzara din România se prea poate să-l fi constituit scandalul despre care poetul vorbește în *Faites vos jeux (Faceți-vă jocurile)*. Totul a pornit de la faptul că a obligat o fată de cincisprezece ani să întrețină relații intime cu el. Având în vedere că părinții s-au opus deseori dorinței lui Tzara de a pleca, este foarte posibil ca poetul să fi recurs la acest gest scandalos pentru a-i face să se desprindă mai ușor de el și să-i ofere libertatea de a părăsi România.

Cel de-al doilea capitol, *Tristan Tzara și primele căutări poetice*, a fost dedicat debutului literar al lui Tristan Tzara din paginile revistei „Simbolul”, acolo unde nu numai că a publicat câte un poem în cele patru numere ale revistei, ci s-a ocupat și de partea editorială a acesteia, semnând notele editoriale cu pseudonimul Iacob Șearpele. Desigur, așa cum am arătat, aceste poezii au fost influențate de simbolismul european, versurile lui Tzara din această perioadă înrudindu-se cu cele ale lui Ion Minulescu și chiar cu cele publicate de Ion Vinea și Eugen Ștefănescu în paginile revistei.

Tot în acest capitol mi-am îndreptat atenția asupra surselor de inspirație care au stat la baza alcătuirii versurilor românești ale lui Tristan Tzara, incluse în 1934 în volumul *Primele Poeme*, identificând influența unor poeți simbolști de talie internațională precum Arthur Rimbaud, Albert Samain, Jules Laforgue, Christian Morgenstern ori Maurice Maeterlinck. Acest lucru este vizibil în ceea ce privește explorarea anumitor teme și motive de factură simbolistă, și așa cum am arătat, gestul lui Tristan Tzara trebuie interpretat ca un omagiu adus acestor poeți, care, asemenea lui, prin intermediul poeziilor lor, au denunțat și au încercat să combată realitățile nefericite din vremea lor. De asemenea, un subcapitol a fost dedicat poeziilor antirăzboinice ale lui Tristan Tzara, *Cântec de război și Furtuna și cântecul dezertorului*, propunându-mi în acest sens să evidențiez că aceste poeme se constituie sub forma unui protest împotriva războiului și dezumanizării, prin intermediul cărora poetul dorește să atragă atenția asupra consecințelor dezastruoase ale acestuia.

În cel de-al treilea capitol, *Tristan Tzara și începuturile aventurii Dada*, am insistat asupra trăsăturilor comune dintre *Primele poeme* și poezia Dada a lui Tristan Tzara, cu scopul de a demonstra că poeziile românești, chiar dacă mai păstrează acea tensiune elegiacă specifică simbolismului, pot fi considerate poeme pre-dadaiste, deoarece, la fel ca poezia Dada, se caracterizează printr-o tonalitate nonconformistă și ironică, poetul sfidând mentalitatea burgheză, prin parodierea retoricii tradiționale, prin afișarea unei atitudini antidogmatice, antirăzboinice și antinaționaliste. Un alt aspect important care apropie aceste versuri de poezia Dada este felul în

care Tristan Tzara ajunge la depoetizarea discursului liric și la transpunerea în versuri a experiențelor trăite prin intermediul unor imagini poetice surprinzătoare.

În continuare, am insistat asupra caracterului performativ al spectacolelor de la Cabaret Voltaire de la Zürich, locul în care a luat naștere Dadaismul, mișcare care a devenit cunoscută în toată lumea datorită lui Tristan Tzara. Desigur, Hugo Ball este cel care a pus bazele cabaretului, acolo unde se întâlneau artiști și oameni din diferite colțuri ale lumii pentru a se salva din calea războiului și pentru a-și face auzită vocea prin intermediul producțiilor literare și artistice pe care le puneau în scenă seară de seară. Însă cel care a avut inițiativa de a duce Dada mai departe, de a o scoate de pe teritoriul elvețian cu scopul de a o împărtăși întregii lumi a fost Tristan Tzara. Nu numai că a organizat spectacole, expoziții, a ținut conferințe, a tradus poeme negre și s-a remarcat prin poeziile și manifestele sale inedite și nonconformiste, dar a corespondat cu avangardiști din toată lumea, făcând schimb de reviste cu ei, solicitându-le ajutor financiar pentru susținerea mișcării. Din acest punct de vedere, Tristan Tzara poate fi considerat adevăratul lider al Dadaismului, chiar dacă el nu și-a asumat niciodată acest statut pe deplin, considerând că Dada aparține tuturor, nu numai unui singur om. Chiar dacă Hans Arp și Johannes Baader susțin că paternitatea Dada îi aparține lui Tzara, nu de aceeași părere este Richard Huelsenbeck, care consideră că termenul fusese descoperit de el și de Hugo Ball într-o seară în care căutau un nume pentru o artistă ce avea să debuteze pe scena cabaretului. Mai târziu, și André Breton îl va acuza pe Tzara de însușirea nedreaptă a paternității numelui Dada, susținând că acesta nu e decât *un impostor avid de reclamă*. Totuși, cea mai pertinentă părere îi aparține lui Hans Richter, care consideră că Dada aparține tuturor, fiind vorba despre o creație colectivă, dadaistii fiind în căutarea unui limbaj artistic universal, care să exprime libertatea individuală și de creație.

Tot în acest capitol am avut în vedere analizarea poeziilor Dada ale lui Tristan Tzara și a poemelor negre, cu scopul de a arăta în ce măsură au contribuit la recuperarea valorilor limbajului poetic original și la afirmarea spontaneității creatoare. Pornind de la specificul experimental al poeziei Dada a lui Tzara, am arătat că aceasta se înrudește cu fotomontajele lui Hans Richter și obiectele ready-made ale lui Marcel Duchamp, întrucât reinventează și restructurează realitatea, permițând crearea unui limbaj original și inedit, capabil să pună în valoare personalitatea artistului. Cât despre distrugerea Dada, aceasta are rolul unei transformări profunde a artei și a literaturii. Dada nu își propune să distrugă arta și literatura în sine, ci ideile preconceptuate despre acestea. În ceea ce privește fascinația lui Tristan Tzara pentru artele oceanice și poezia neagră, așa cum am arătat în acest capitol, s-a manifestat încă din primele seri de la Cabaret Voltaire, atunci când a urcat pe scenă și a recitat poeme negre într-o manieră cu totul surprinzătoare.

Apetența acestuia și a celorlalți dadaști pentru poezia neagră nu a fost întâmplătoare, ci, a fost motivată de necesitatea căutării unei *expresii a purității*, adică a unui limbaj original, spontan, care să favorizeze manifestarea neîngrădită a gândirii și a creativității. Prin selectarea, traducerea și adaptarea poemelor negre în limba franceză, Tristan Tzara își propune să instaureze o contra-cultură care să celebreze materialul elementar, simplitatea cuvântului și a sunetului. Limbajul nu mai trebuie să aibă rol de organizator social, ci trebuie să devină un instrument cu ajutorul căruia omul își poate redobândi libertatea primordială, nealterată de regulile impuse de societate. Asemenea artei elementare, poezia primitivă celebrează omul și viața, susținând primatul instinctului, al spontaneității, al imaginației creatoare eliberată de sub rigoarea convenționalismului. Nu numai că aceste poeme negre ale lui Tristan Tzara se constituie sub forma unor experimente originale, însă se remarcă printr-un limbaj inedit, ritmicitatea acestora fiind susținută de prezența sunetelor și cuvintelor împrumutate din limbajul triburilor africane, acest lucru sporind efectul fonetic al versurilor.

În capitolul patru, *Tzara și Dada se revoltă*, am oferit o atenție deosebită manifestelor lui Tristan Tzara, pentru a demonstra rolul major pe care acestea le-au avut în ceea ce privește anti-programul și direcția mișcării Dada. De asemenea, am demonstrat că manifestele lui Tzara se remarcă printr-o dublă lectură. Este vorba despre lectura propriu-zisă a textelor dublată de o lectură vizuală, similară experimentelor tipografice Dada, care permite cititorului, prin combinarea aleatorie a cuvintelor dintr-un text, să treacă din postura de *cititor* în cea de *creator Dada*. În continuare, am demonstrat că Tristan Tzara restabilește legătura dintre toate domeniile artistice, deoarece reunește textul propriu-zis al manifestelor cu poezia, cu desene abstracte și chiar cu calcule matematice care, extrase din contextul lor uzual și plasate în cadrul manifestelor, capătă valoarea unor creații artistice. Pe lângă aceste aspecte, am arătat că Tristan Tzara recurge în manifestele sale și la referințe scatologice pentru a scoate în evidență mizeria morală a societății burgheze. Un subcapitol a fost dedicat și pseudo-rețetei de fabricare a unui poem, pe care Tzara o expune în cea de-a VIII-a parte din *dada manifest despre amorul slab și despre amorul amar*, dorind în acest sens să arăt că pseudo-rețeta, pe lângă faptul că a fost concepută de poet ca o ironie la adresa poeziei tradiționale, are și caracterul unui procedeu experimental, deoarece a fost preluată de foarte mulți poeți și artiști. Iar dacă Tzara propune o rețetă de fabricare a unui poem în manifestul său din 1920, în anul 1924, André Breton va propune în *Primul manifest al suprarealismului* o rețetă de fabricare a unui text suprarealist, cu diferența că rețeta acestuia nu este o ironie, ci stabilește foarte clar coordonatele estetice ale viitoarei mișcări suprarealiste. Breton nu se oprește aici, ci, în cadrul aceluiași manifest, mai propune două rețete, una de fabricare a unui discurs, iar alta a unui fals roman.

Ingeniozitatea lui Tristan Tzara continuă să se manifeste și în romanul său *Faites vos jeux*, acolo unde alătură în cincisprezece fragmente aleatorii pasaje de proză și versuri Dada. Dincolo de ficțiunea literară și de faptul că *Faites vos jeux* a fost conceput ca o replică la adresa romanului convențional, am demonstrat că se apropie de bildungsroman, deoarece urmărește procesul maturizării intelectuale și emoționale a poetului în urma experiențelor de viață și a eșecurilor amoroase. Acest lucru nu numai că ne oferă posibilitatea de a-l cunoaște pe *poet*, ci și pe *omul* Tristan Tzara, fapt care relevă relația dintre viața și opera sa. Așa cum am arătat, acest roman poate fi considerat *o nouă educație sentimentală*, fiind într-o oarecare măsură similar romanului *Educația sentimentală* al lui Gustave Flaubert. Asemenea lui Frédéric Moreau, care se îndrăgostește de soția unui negustor de artă cu care se împrietenește, Tzara nutrește o pasiune pentru Mania, iubita prietenului său T.B. Ambii protagoniști încearcă să compenseze eșecul sentimental prin întreținerea unor relații amoroase cu alte femei, însă de fiecare dată ajung să fie tot mai dezamăgiți și renunță să mai creadă în dragoste. Nu numai că Tzara parodiază dragostea și experiența erotică, ci, la fel ca Flaubert, va realiza o critică a societății burgheze, ironizând moravurile burghezilor, pe care-i compară cu niște animale inferioare.

În cel de-al cincilea capitol, *Din culisele Dada – Tristan Tzara reinventează teatrul*, mi-am propus să arăt că piesele de teatru ale lui Tristan Tzara au avut un rol important în ceea ce privește inovarea și revigorarea artei spectacolului. Am arătat că *La première aventure céleste de M. Antipyrine (Prima aventură celestă a Domnului Antipyrine)* și *La deuxième aventure céleste de M. Antipyrine (A doua aventură celestă a Domnului Antipyrine)* se remarcă prin eclectism, fiind în același timp manifest, operă dramatică și model al expresiei poetice dorite de Tzara. Convențiile sunt pulverizate, limbajul scenic este reinventat, cuvintele sunt golite de sens, punându-se accent pe valoarea lor fonetică. La fel ca piesele anterioare, *Le coeur à gaz (Inima cu gaz)* se remarcă printr-un limbaj eteroclit, asemănător celui din poezia Dada. Am remarcat că, spre deosebire de celelalte piese, *Le coeur à gaz* dispune de o structură narativă, fiind concepută sub forma unei farse comice încărcată de umor și de imprevizibil, un element de originalitate

constituindu-l metatextualitatea, asigurată de dialogul personajelor despre piesa de teatru. *Mouchoir de nuages (Batista de nori)* este o piesă bazată pe ficțiunea teatrului, Tzara dorind ca prin intermediul acesteia să demonstreze relativitatea lucrurilor, evenimentelor și chiar a sentimentelor. Dar, spre deosebire de celelalte piese ale lui Tzara, am constatat că acest text dispune de un stil simplu și direct, personaje bine individualizate, o intrigă dramatică și un triumf amoros deficitar. Piesa se remarcă prin umorul dada, concepția scenică inedită, intercalarea colajului shakespearian și inserarea schimbului de replici dintre comentatori. Așa cum am arătat, primele două piese ale lui Tzara, *La première aventure céleste de M. Antipyrine* și *La deuxième aventure céleste de M. Antipyrine*, se caracterizează printr-un *anarhism verbal*, în vreme ce în piesele *Le coeur à gaz* și *Mouchoir de nuages* predomină aspectul *performativ* prin organizarea regiei și a scenografiei, a alcătuirii decorurilor, prin angajarea costumierilor și stiliștilor și prin alegerea actorilor pentru a interpreta personajele. Spre deosebire de primele două piese ale lui Tzara, *Le coeur à gaz* și *Mouchoir de nuages* prezintă o structură narativă și au caracterul unor farse, deoarece parodiază sentimentalismul lacrimogen specific dramei burghize.

În cel de-al șaselea capitol, *Tristan Tzara și continuitatea Dada*, pornind de la primele receptări ale Dadaismului și ale lui Tristan Tzara la Paris, am dorit să evidențiez continuitatea și internaționalizarea mișcării Dada. Deși Tzara și Dada își câștigaseră faima în mediul parizian, au existat guri rele care l-au acuzat pe poet că ar fi un agitator evreu care venise la Paris cu scopul de a distruge limba franceză și patrimoniul intelectual francez. Tristan Tzara a avut parte de comentarii malițioase și xenofobe și din partea adversarilor săi români, Petre Pandrea fiind unul dintre aceștia. Pe lângă aluziile xenofobe, Pandrea îl acuză pe Tzara și de narcomanie, numindu-l *furnizor balcanic de narcotice pentru cadâne* sau *traficant de cocaină literară*. Dincolo de aluziile antisemite, acuzația de narcomanie nu este chiar o exagerare, având în vedere că dadaștii erau recunoscuți pentru consumul de cocaină și opium în cadrul seratelor Dada. Așa cum am arătat, în versurile lui Tzara din poeme precum *Sticlă a traversa pașnic*, *Pe mine atinge-mă atinge-mă doar ori Primăvară*, din volumul *Douăzeci și cinci de poeme*, există aluzii frecvente la aprinderea lămpii cu opium, motiv pentru care aș putea considera că Tristan Tzara a apelat în acea perioadă la consumul de opium poate pentru a-și stimula creativitatea. Așa cum am demonstrat, distrugerile frecvente ale limbajului până la ultimele sale consecințe, prezența structurilor sonore incoerente și repetitive, alăturările sintagmatice aberante sub forma unor imagini anti-poetice, înșiruirile vocalice separate prin pauze plasează aceste poeme sub semnul *nomadismului narcotic*.

În continuare, am dorit să arăt că poezia pe care Tristan Tzara a scris-o după autodizolvarea Dada nu poate fi considerată în totalitate suprarealistă, deoarece poetul, spre deosebire de suprarealiști, refuză să recurgă la metode de investigație psihanalitică și nu va împărtăși nici convingerile politice ale acestora, care, în 1927, devin adepți ai ideologiei comuniste. Din acest motiv, l-aș putea considera un suprarealist *eretic*. Deși poeziile din volumele *Indicateur des chemins du coeur (Indicator al drumurilor inimii)* și *L'arbre des voyageurs (Arborele călătorilor)* sunt mai temperate din punct de vedere sintactic, încă mai păstrează anumite mărci specifice anti-esteticii Dada, precum incoerența discursivă, alcătuirea imaginilor bizare conform principiului hazardului, contradicția. Apoi, am demonstrat că *Omul aproximativ*, deși a fost considerat de mulți critici un poem suprarealist, conține anumite ecouri Dada, Tristan Tzara preluând din anti-estetica Dada procedeul alcătuirii imaginilor insolite după principiul hazardului, depoetizarea sistematică a discursului poetic, manifestând și o apetență pentru paradoxuri și ludic, element prezent în rime fortuite și calambururi. La fel ca în cele două volume amintite anterior, Tristan Tzara preia anumite motive suprarealiste precum noaptea, ca moment al genezei onirice, somnul și visul, ca posibilitate a eliberării imaginației. Am remarcat

că fascinația lui Tristan Tzara pentru artele primitive se manifestă și în volumul *Où boivent les loups*, dar dacă în perioada Dada poetul era preocupat de explorarea limbajului primitiv, acum apelează la primitivism cu scopul de a accesa adevărurile primordiale ale unei lumi în care omul are posibilitatea de a-și reîntregi sinele prin descoperirea simplității originare. Viziunea licantronică din acest volum este conjugată cu o totală expresie de libertate, iar locul de unde lupii beau ar putea fi asociat poeziei și visului, cele două mijloace care permit omului de a-și manifesta adevărata sa natură. Și în *Grains et issues*, poetul pledează pentru necesitatea recuperării stării primitive a omului, pentru recuperarea valențelor limbajului original, pentru dorința transformată în angajare individuală față de viață, susținând supremația instinctului și suprimarea inhibițiilor. În continuare, am arătat că visul experimental și poezia-cunoaștere reprezintă două mijloace fundamentale în ceea ce privește manifestarea spontană a gândirii și a imaginației, deoarece anulează delimitarea dintre realitate și imaginație și conduc spre o formă de cunoaștere superioară, făcând posibilă și recuperarea purității limbajului artistic.

În ultimul capitol al cercetării pe care am întreprins-o, *Tristan Tzara – un poet solidar și solitar*, am avut în vedere creația lui Tristan Tzara din ultima parte a vieții sale, mai exact a poeziei pe care a scris-o în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, pe care am tratat-o din perspectiva poetului solidar cu suferința victimelor de război, cât și din cea a poetului solitar. În cadrul acestui capitol, am demonstrat că războiul, singurătatea și moartea reprezintă teme recurente în creația lui Tzara, regăsindu-se încă din versurile sale în limba română, publicate în volumul *Primele poeme*. Așa cum am observat, deseori, în volumele din ultima parte a creației lui Tristan Tzara, apare evocat războiul din Spania, eveniment care a avut un impact major asupra poetului, care se va implica activ în acțiuni de ajutorare a poporului spaniol asediat de trupele franchiștilor. Poezia pe care Tzara o scrie acum se remarcă printr-un lirism nou, însuflețit de atitudinea antirăzboinică și angajarea sa într-o luptă pentru reabilitarea solidarității umane și a libertății. Așa cum am arătat, în volumele din ultima parte a creației lui Tristan Tzara, singurătatea apare evocată în diverse ipostaze, fie ca prilej de creativitate, de reflectare asupra sinelui, de explorare a subconștientului, însă și ca un blestem al retragerii din lume și al epuizării celor mai frumoși ani din viață. Trebuie să menționez că aceste poezii au fost scrise într-o perioadă în care poetul a cunoscut experiența exilului, nevoit să se refugieze în diverse regiuni ale Franței pentru a evita să fie capturat de naziști.

În continuare, am arătat că în ultima parte a vieții, Tristan Tzara și-a îndreptat atenția asupra reconstituirii operei lui François Villon cu ajutorul anagramelor, pornind de la poemele *Le Lais (Semincierul)* și *Testament (Testament)*, scopul acestuia fiind de a restabili imaginea lui Villon ca poet. Prin intermediul acestei cercetări, Tzara descoperă că descifrarea anagramelor nu numai că permite examinarea ambivalenței și complexității naturii umane a poetului medieval, ci și depistarea unui subtext, unui al doilea înțeles al textului, care favorizează o lectură nouă, unică. În acest sens, am observat că anagramele seamănă cu poezia-cunoaștere, deoarece dispun de un conținut manifest (textul propriu-zis) și de un conținut latent (subtextul descoperit cu ajutorul anagramelor). Așa cum am arătat, poezia lui Villon și a lui Tzara s-au născut dintr-o revoltă și dintr-un dezgust profund față de realitățile nefericite din vremea lor, poezia lor funcționând ca o modalitate de a lupta împotriva nedreptăților și a tot ceea ce încalca libertatea de acțiune și de exprimare, ambii poeți fiind înclinați spre încălcarea regulilor și nesupunerea față de normele impuse de societate, refuzând compromisurile și prejudecățile. Referitor la activitățile literare și artistice pe care le-au întreprins, Tzara și Villon au căutat mereu să își depășească limitele, reinventându-și discursul poetic în permanență, militând întotdeauna pentru o poezie autentică și inedită.

3.3. CONCLUZII

În urma acestei cercetări, am demonstrat că legătura dintre viața și opera lui Tristan Tzara este asigurată de sublimarea experiențelor sale de viață, deseori evocate sub forma amintirilor din trecut, într-o tonalitate confesivă. Poate cea mai bogată sursă biografică a lui Tzara este romanul *Faites vos jeux*, aici unde poetul rememorează anii copilăriei, experiențele din adolescență, din anii de școală, de liceu, viața petrecută în sânul familiei, dorința de a se desprinde de mediul familiar și de a cunoaște lumea. O altă operă cu accente biografice este piesa de teatru *La fuite*, aici unde Tristan Tzara rememorează vârsta adolescenței, atunci când dorințele lui nu mai coincideau cu cele ale părinților, înstrăinându-se de aceștia, deoarece nu îl înțelegeau și nu puteau accepta ca băiatul lor să plece de lângă ei. Deflorarea silită a unei fete de cincisprezece ani, întâmplare nefericită pe care Tzara o împărtășește cititorilor în *Faites vos jeux*, va fi evocată de poet și în unele versuri din poezii precum *Portrait (Portret)* și *Sans coup ferir (Nicio lovitură de foc)*, apoi, momentul dinaintea plecării din România, atunci când Tristan Tzara aștepta sosirea trenului în gară, este evocat în poemul *Gară*, din volumul *Douăzeci și cinci de poeme*.

Am întâlnit câteva versuri cu caracter biografic și în *Marele lamento al obscurității mele unu*, acolo unde poetul, ca urmare a reproșurilor pe care i le făcea mama sa, fiindcă nu îi răspundea întotdeauna prompt la scrisori, justifică acest lucru prin întârzierea serviciilor poștale. Trecutul și amintirile joacă un rol important pentru Tristan Tzara și în volumele *L'arbre des voyageurs* și *Omul aproximativ*, aici unde discursul liric este fragmentat de amintiri personale. Deseori, evocă cu nostalgie vârsta copilăriei, din dorința de a recupera farmecul și puritatea acelor ani magici. Apoi, în poemul *La face intérieure (Fața interioară)*, atunci când conștientizează atracția amăgitoare a amintirii anilor din copilărie, o respinge și dorește să se elibereze de ea, întrucât conștientizează cu durere trecerea anilor.

În alte versuri din *Les paroles des vieux et des jeunes (Cuvintele bătrânilor și ale tinerilor)*, poezie care face parte din volumul *Midis Gagnés (După-amiezi câștigate)*, rememorează vârsta adolescenței, lamento reluat și în poemul *Le boeuf sur sa langue (Boul pe limba sa)*, iar trecerea neiertătoare a timpului e evocată cu durere în versuri din poemul *Les poids du monde (Greutățile lumii)*. În poezia *À haute flamme (La înălțimea flăcării)*, Tristan Tzara realizează o incursiune imaginară în trecut, retrăind anii rebeli din perioada Dada, rememorând amintirea dureroasă a Primului Război Mondial și lupta pe care a dus-o împotriva acestuia prin intermediul revoltei Dada.

Tot în cadrul acestei cercetări, am demonstrat că între toate etapele creației lui Tristan Tzara există o continuitate. Chiar dacă poetul a respins versurile cu care a debutat în revista „Simbolul”, legătura care se stabilește între acestea și versurile din volumul *Primele poeme* este asigurată de influența poezilor simbolști internaționali precum Arthur Rimbaud și Albert Samain. De asemenea, așa cum am demonstrat printr-o analiză personală, poezia lui Tristan Tzara din volumul *Primele poeme* se apropie prin tonalitatea elegiacă și utilizarea unor teme și motive de factură simbolistă și de poezia simbolștilor Jules Laforgue, Christian Morgenstern ori Maurice Maeterlinck. Cu toate acestea, nu aș putea spune despre poeziile din acest volum că sunt tributare în totalitate simbolismului, ci, le-aș putea considera poezii pre-dadaiste, având în vedere atitudinea dezinhbată și sfidătoare a lui Tzara față de gândirea convențională și retorica poeziei tradiționaliste, care se manifestă prin parodiarea motivelor și temelor de factură tradiționalistă și prin utilizarea unor procedee inovatoare precum destructurarea sintactică, abolirea logicii discursive, predilecția pentru contradicții și imagini insolite, alcătuite după principiul hazardului. Așa cum am arătat, pre-dadaismul se resimte cel mai puternic în poemul *În gropi fierbe viață*

roșie, aici unde Tzara renunță la structurile strofice regulate în favoarea versului alb și a strofelor inegale, cuvintele fiind alăturate arbitrar sub forma unor imagini bizare. Tot în acest poem, Tzara reprimă ortografia tradițională, pulverizează sintaxa și își manifestă atitudinea antirăzboinică și antitradițională în versuri în care se resimte disperarea și revolta acestuia față de război și consecințele sale.

Chiar dacă după autodizolvarea Dada Tristan Tzara va opta pentru o poezie mai profundă și mai cumpătată din punct de vedere sintactic, va continua să experimenteze anumite procedee specifice anti-esteticii Dada și în poeziile din volumele *L'arbre des voyageurs* și *Indicateur de chemin de coeur*, în *Omul aproximativ*, în romanul *Faites vos jeux* și chiar în piesele sale de teatru. Tristan Tzara își menține interesul pentru primitivism și în volumul *Où boivent les loups*, poetul căutând, de această dată, să restabilească natura primordială umană și recuperarea proprietăților originare ale limbajului. De asemenea, am demonstrat că există o continuitate și între *Omul aproximativ* și *Où boivent les loups* în sensul în care, în ambele opere, poetul propune visul și poezia ca soluții pentru recuperarea limbajului original și a stării naturale a omului. Și între *Où boivent les loups* și *Grains et issues* există continuitate, pentru că, așa cum am arătat, visul experimental a fost mai întâi analizat de Tzara în poemul *Puisatier des regards (Groparul privirilor)*, cu care se încheie volumul *Où boivent les loups*, fiind mai apoi cercetat și analizat în amănunt în *Grains et issues*. Am observat că Tristan Tzara își continuă demersul distructiv, declamat în manifestele Dada, și în *Grains et issues*, militând pentru o lume transformată în profunzime, eliberată de inhibiții și prejudecăți, nesupusă regulilor, nedivizată în ierarhii și sisteme. La fel ca în creațiile sale anterioare, Tristan Tzara va pleda pentru recuperarea stării primitive a omului și a limbajului, susținând primatul instinctului și al libertății absolute.

Referitor la recurența tematică din opera lui Tzara, am arătat că războiul, moartea și singurătatea sunt teme care apar în toate etapele creației sale. Tema războiului a fost mai întâi cultivată în poemele antirăzboinice din volumul *Primele poeme, Cîntec de război și Furtuna și cîntecul dezertorului*, apoi în unele poezii din volumul *Douăzeci și cinci de poeme (Retragere, Marele lamento al obscurității mele unu)*, după care a fost preluată de Tristan Tzara și în ultima parte a creației sale, în volume precum *Midis Gagnés, Terre sur terre (Pământ peste pământ), Sans coup férir, De mémoire d'homme (Din amintirea omului), Les poids du monde, La face intérieure și Juste présent (Numai prezentul)*. Tema singurătății, evocată în versurile din *Primele poeme* prin absența iubitei (*Norii rufele spălate, Cîntec vechi*), este prezentă și în unele versuri din *Marele lamento al obscurității mele unu* și *Dans înțelept martie*, din *Douăzeci și cinci de poeme*, apoi apare sub forma unui leitmotiv în poemul *Omul aproximativ* și în alte poeme precum *Le feu défendu (Focul apărât)*, din volumul *L'arbre des voyageurs*, și *Pièges en herbe (Capcanele din iarbă)*, din volumul *Où boivent les loups*. Singurătatea a fost evocată și în poezii din ultima parte a operei lui Tristan Tzara, precum *Exil, La main noire, Départ*, din volumul *Midis Gagnés* ori *Le boeuf sur sa langue*, din volumul *De mémoire d'homme*. Moartea apare deseori evocată în versurile românești ale lui Tzara, din volumul *Primele poeme*, prin tema spânzurării și a motivului spânzurătorii, în poeme precum *La marginea orașului, Se spânzură un om, Glas*, iar descompunerea materiei, ca efect al morții, apare sugerată în poeme precum *Elegie*, prin imaginea crinului vestejit, și în poemul *Don Quichotte*, prin imaginea calului bătrân care a putrezit în grădină. Tema morții a fost reluată de Tzara și în poemele Dada, în poeziile *Soare noapte, Clipă notă frate, Pe mine atinge-mă atinge-mă doar și Frig galben* din volumul *Douăzeci și cinci de poeme*, apoi în poemul *Omul aproximativ* și în poeme din ultima parte a creației lui Tzara, precum *Sans coup férir, Le temps détruit (Timpul distrus)* ori *Rubis sur l'ongle (Rubinul de pe unghie)*.

Deși forma poeziei pe care o scrie se schimbă, am constatat că esența creației lui Tristan Tzara rămâne aceeași, poetul urmărind, prin întreaga sa operă, să restabilească adevăratele valori ale artei și ale limbajului poetic, susținând spontaneitatea creatoare.

Tristan Tzara a reprezentat un adevărat model pentru poeți precum Ilarie Voronca, B. Fundoianu, Sașa Pană, Stephane Roll, Gherasim Luca, Claude Sernet etc, pentru artiști plastici, muzicieni, fiind o sursă de inspirație pentru artiști precum David Bowie, care își compunea versurile după pseudo-rețeta lui Tzara, din *dada manifest despre amorul slab și amorul amar*, pentru mișcarea și genul muzical punk, caracterizate prin anarhism și nihilism, pentru trupa de emoscream/emoviolence Tristan Tzara, din Dortmund. Tristan Tzara a constituit un reper cultural și pentru artiștii români, influența sa remarcându-se în domeniul teatrului, fiind subiectul unor spectacole precum *Tzara arde și Dada se piaptână (Fantoma de la Elsinore)*, care a avut premiera în 2016, cu ocazia centenarului Dada, pe scena Teatrului Național Cluj-Napoca, *L'Om Dada*, montat pe scena Teatrului Național București ori *Cabaretul Dada*, text care îi aparține dramaturgului Matei Vișniec și care a avut premiera tot în anul 2016, pe scena teatrului Regina Maria din Oradea.

Moineștiul, locul natal al lui Tristan Tzara, devine un reper turistic important pentru toți admiratorii poetului și ai mișcării Dada, datorită monumentului comemorativ Dada Tristan Tzara, de la intrarea din oraș, a statuii Cavalerul Tristan Tzara din centru și al Parcului Central Dada. De asemenea, în anul 1991, a fost înființată la Moinești Asociația Culturală și Literară Tristan Tzara, aici unde, de-a lungul timpului, s-au desfășurat colocvii în legătură cu personalitatea culturală a lui Tzara. Așa au luat naștere *Caietele Critice Tristan Tzara*, dedicate lui Tristan Tzara și operei lui, publicație culturală care cuprinde articole ale colaboratorilor români și a celor din Europa de Vest, Israel, America ori Japonia.

Am subliniat aceste aspecte pentru a arăta că Dada și personalitatea extravagantă a lui Tristan Tzara nu au fost uitate, continuând să fascineze și în ziua de azi. Moștenirea culturală a lui Tzara confirmă nu numai talentul și originalitatea sa, ci și capacitățile sale vizionare, poetul susținând, prin intermediul operei sale, necesitatea afirmării unei arte autentice, militând pentru afirmarea libertății și a individualității umane. Cert este că Tristan Tzara va rămâne un reper cultural pentru toți cei care i-au cunoscut și înțeles activitatea artistică și pentru artiștii contemporani care îi duc moștenirea mai departe.

4. BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

I. OPERA LUI TRISTAN TZARA

- TZARA, Tristan, *Oeuvres complètes, tome 1, 1912-1924*, Édition Flammarion, 1975, Paris
TZARA, Tristan, *Oeuvres complètes, tome 2, 1925-1933*, Édition Flammarion, 1977, Paris
TZARA, Tristan, *Oeuvres complètes, tome 3, 1934-1946*, Édition Flammarion, 1979, Paris
TZARA, Tristan, *Oeuvres complètes, tome 4, 1947-1963*, Édition Flammarion, 1980, Paris
TZARA, Tristan, *Oeuvres complètes, tome 5, 1924-1963*, Édition Flammarion, 1982, Paris
TZARA, Tristan, *Oeuvres complètes, tome 6, Le Secret de Villon*, Édition Flammarion, 1991, Paris
TZARA, Tristan, *Primele poeme*; Primele poeme ale lui Tristan Tzara și Insurecția de la Zürich prezentată de Sașa Pană, Editura Cartea românească, 1971, București
TZARA, Tristan, *Șapte manifeste DADA. Lampisterii. Omul aproximativ*; versiuni românești, pref. și note de Ion Pop, Editura Polirom, 2016, Iași
TZARA, Tristan, *Douăzeci și cinci de poeme*, traducere Nicolae Țone, Editura Vinea, 1998, București

II. OPERE LITERARE SECUNDARE

- CORBIÈRE, Tristan, *Les amours jaunes*, Éditeur Glady frères, 1873, Paris
LAFORGUE, Jules, *Poésies*, Édition Mercure de France, 1922, Paris
MAETERLINCK, Maurice, *Serres Chaudes suivi de Quinze chansons*, Paul Lacomblez Éditeur, 1912, Bruxelles
MANIU, Adrian, *Cîntece tăcute*, Studiu introductiv de Mihail Petroveanu, Editura pentru literatură, 1965, București
MINULESCU, Ion, *Versuri*, Postfață, tabel cronologic și referințe critice de Elisabeta Lăsconi, Editura Gramar, 2003, București
MORGENSTERN, Christian, *Cîntece de spînzurătoare*, traducere de Nina Cassian, Editura Univers, 1970, București
RIMBAUD, Arthur, *Integrala poetică*, traducere, prefață, tabel cronologic și note de Petre Solomon, Editura Eminescu, 1999, București
SAMAIN, Albert, *Oeuvres*, Mercure de France, 1924, Paris
VINEA, Ion, *Opere și poezii*, Ediție critică și prefață de Elena Zaharia Filipaș, Editura Minerva, 1984, București
VINEA, Ion, *Poeme*, Prefață și antologie de Vasile Nicolescu, Editura Tineretului, 1969, București

III. DICȚIONARE

- Academia Republicii Socialiste România, JOJA, Athanase, *Dicționar Enciclopedic Român, vol. II, D – J*, Editura Politică, 1964, București

Academia Republicii Socialiste România, JOJA, Athanase, *Dicționar Enciclopedic Român, vol. IV, Q – Z*, Editura Politică, 1966, București

CHIHAI, Lăcrămioara, CIFOR, Lucia, CIOBANU, Alina, CIUBOTARU, Mircea, COBEȚ, Doina, DIMA, Eugenia, FLORESCU, Cristina, TEODOROVICI, Maria, TEODOROVICI, Constantin, *Dicționar Enciclopedic Ilustrat*, Editura Cartier, 1999, București

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Academia Română., *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, Ed. a 2-a, rev., Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009, București

MACREA, Dimitrie, PETROVICI, Emil, *Dicționarul Limbii Literare Române Contemporane, Volumul al II-lea, D – L*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1956, București

MACREA, Dimitrie, PETROVICI, Emil, *Dicționarul Limbii Române Literare Contemporane, Volumul al III-lea, M – R*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957, București

MARINO, Adrian, *Dicționar de idei literare, vol. I*, Editura Eminescu, 1973, București

IV. STUDII CRITICE

BALOTĂ, Nicolae, *Arte poetice ale secolului XX*, Editura Minerva, 1976, București

BĂDĂRĂU, George, *Avangardismul românesc*, Editura Institutul European, 2006, Iași

BĂLU, Ion, *Poezia simbolistă românească*, Prefață, antologie, selecțiuni critice de Ion Bălu, Editura Fundației Culturale Române, 1997, București

BÉHAR, Henri, CARASSOU, Michel, *Dada, Histoire d'une subversion*, Édition Fayard, 1990, Paris

BÉHAR, Henri, *Le théâtre dada et surréaliste*, Édition Gallimard, 1979, Paris

BÉHAR, Henri, *Tristan Tzara*, traducere de Alina Savin, Editura Junimea, 2005, Iași

BEHRING, Eva, *Scriitori români din exil 1945-1989 – O perspectivă istorico-literară*, traducerea din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, Editura Fundației culturale române, 2001, București

BOHN, Willard, *The Rise of Surrealism – Cubism, Dada and the Pursuit of the Marvelous*, State University of New York Press Albany, 2002, Albany

<https://ro.scribd.com/doc/165568554/Rise-of-Surrealism-Bohn-Willard>

BRETON, André, *Manifestes du Surréalisme (1924-1953)*, Édition du groupe «Ebooks libres et gratuites», 2017, Paris

<https://www.ebooksgratuits.com/newsendbook.php?id=2885&format=pdf>

BUOT, François, *Tristan Tzara Omul care a pus la cale revoluția Dada*, traducere de Alexandru și Magdalena Boiangiu, Editura Compania, 2003, București

CĂLINESCU, George, *Principii de estetică*, Editura Pentru Literatură, București, 1968

CĂLINESCU, George, *Tristan Tzara, Ion Barbu, Urmuz – din Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Editura Paideia, 2014, București

CĂLINESCU, Matei, *Conceptul modern de poezie (De la Romantism la Avangardă)*, Editura Eminescu, 1972, București

CAILLOIS, Roger, *Abordări ale imaginarului*, traducere din limba franceză de Nicolae Balotă, Editura Nemira, 2001, București

CERNAT, Paul, *Avangarda românească și complexul periferiei. Primul val*, Editura Cartea Românească, 2007, București

CODRESCU, Andrei, *Ghid Dada pentru postumani, Tzara și Lenin joacă șah*, traducere din limba engleză de Ioana Avădăni, Editura Curtea Veche, 2009, București

CROHMĂLNICEANU, Ovid S., *Evreii în mișcarea de avangardă românească*, Editura Hasefer, 2001, București

DACHY, Marc, *Dada et les dadaïsmes*, Édition Gallimard, 1994, Paris

DACHY, Marc, *Dada Revolta Artei*, Editura Univers, Colecțiile Cotidianul. ENCICLOPEDICA, traducere de Irinel Antoniu, 2007, București

DACHY, Marc, *Tristan Tzara dompteur des acrobates*, Édition L'Échoppe, 1992, Paris

DUROZOI, Gérard, LECHERBONIER, Bernard, *André Breton l'écriture surréaliste*, Édition Larousse université, 1974, Canada

DUROZOI, Gérard, LECHERBONIER, Bernard, *Le Surréalisme, théories, thèmes, techniques*, Édition Larousse, collection „thèmes et textes”, 1972, Canada

EMILIAN, Const. I., *Anarhismul poetic – Studiu critic*, Institutul de arte grafice «Bucovina», I. E. Torouțiu, 1932, București

FAUCHEREAU, Serge, *Expressionisme, dada, surréalisme et autres ismes, 1. Domaine étranger*, Édition Denoël, Les Lettres Nouvelles, 1974, Paris

FAUCHEREAU, Serge, *Expressionisme, dada, surréalisme et autres ismes, 2. Domaine français*, Édition Denoël, Les Lettres Nouvelles, 1976, Paris

FREUD, Sigmund, *Despre vis*, traducere din limba germană de Daniela Ștefănescu, Editura Trei, 2021, București

FREUD, Sigmund, *Opere esențiale 2, Interpretarea viselor*, traducere din germană de Roxana Melnicu, Editura Trei, 2010, București

FREUD, Sigmund, *Scrieri despre artă și literatură*, traducere și note de Vasile Dem. Zamfirescu, prefață de Romul Munteanu, Editura Minerva, 1980, București

FRIEDRICH, Hugo, *Structura liricii moderne, de la mijlocul sec.al XIX-lea până la mijlocul sec. al XX-lea*, Editura Univers, Colecția Studii, traducere de Dieter Fuhrmann, 1998, București

GULEA, Dan, *Marginaliile avangardelor*, Editura Tracus Arte, 2016, București

HENTEA, Marius, *Tata Dada, Adevărata viață și aventurile celeste ale lui Tristan Tzara*, traducere de Daniel Clinci, Editura Tracus Arte, 2016, București

HOPKINS, David, *Dada and Surrealism – A very short Introduction*, Oxford University Press Inc., 2004, New York

https://www.academia.edu/38866158/Dada_and_Surrealism_A_Very_Short_Introduction

HUGNET, Georges, *L'aventure Dada*, Édition Seghers, 1957, Paris

ILIE, Rodica, *Manifestul literar – Poetici ale avangardei în spațiul cultural românesc*, Editura Universității „Transilvania” Brașov, 2008, Brașov

JUNG, C.G., *Omul modern în căutarea sufletului*, traducere din limba germană de Daniela Ștefănescu, Viorica Nișcov, Gabriela Danțiș, Adela Motoc și Christiana Ștefănescu, Editura Trei, 2021, București

JUNG, C.G., *Omul și simbolurile sale, M. – L. von Franz, Joseph L. Henderson, Jolande Jacobi, Aniela Jaffé*, traducere din engleză de Mirela Foghianu, Editura Trei, 2017, București

JUNG, C.G., *Opere complete 1, Arhetipurile și inconștientul colectiv*, Editura Trei, traducere din limba germană de Dana Verescu și Vasile Dem. Zamfirescu, 2003, București

JUNG, C.G., *Opere complete 18/1, Viața simbolică, Diverse scrieri*, traducere din germană de Adela Motoc, Editura Trei, 2014, București

KESSLER, Erwin. *Tzara. Dada. Etc.*, traducere Nicolae Kessler, Andrei Popov, Editura ARCUB, 2016, București

LACÔTE, René, HALDAS, Georges, *Tristan Tzara Poètes d'aujourd'hui*, Édition Seghers, 1952, Paris

LASCU, Mădălina, *Tristan Tzara – corespondență de familie*, Editura Tracus Arte, 2018, București

MARTIN, Nicolas, *L'art du désordre*, Édition Palette, 2011, Paris

MELILLO, John, *The poetics of noise from dada to punk*, Bloomsbury Publishing Inc., 2021, New York
<https://ro.scribd.com/document/522696303/The-Poetics-of-Noise-From-Dada-to-Punk>

DE MICHELI, Mario, *Avangarda artistică a secolului XX*, Editura Meridiane, traducere de Ilie Constantin, 1968, București

MIHUȚ, Ion, *Simbolism, modernism, avangardism*, Editura didactică și pedagogică, 1976, București

MINCU, Marin, *Avangarda literară românească*, Editura Minerva, 1983, București

MINCU, Marin, *Experimentalismul poetic românesc*, Editura Paralela 45, 2006, București

MORAR, Ovidiu, *Avangardismul românesc*, Editura Ideea Europeană, 2005, București

MORAR, Ovidiu, *Ipostaze ale modernismului poetic*, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2015, Suceava

MORAR, Ovidiu, *Scriitori evrei din România*, Editura Hasefer, 2014, București

MORAR, Ovidiu, *Suprarealismul românesc*, Editura Tracus Arte, 2014, București

MUNTEANU, Petru, *Flămânzi – Monografie*, Editura Agata, 2003, Botoșani

NADAU, Maurice, *Histoire du Surréalisme*, Édition su seuil, Paris, 1964
https://monoskop.org/images/1/11/Nadeau_Maurice_Histoire_du_surrealisme_suivie_de_Documents_surrealistes_1964.pdf#page=6

NAE, Cristian, *Moduri de a percepe – O introducere în teoria artei moderne și contemporane*, Editura Polirom, Iași, 2015

NĂSTASĂ, Lucian, *Antisemitismul universitar românesc*, Mărturii documentare, cu un cuvânt înainte de Carol Iancu, Editura Institutului pentru studierea problemelor minorităților naționale, 2011, Cluj-Napoca

OIȘTEANU, Valery, *Narcotice în cultura română, Istorie, religie și literatură*, Ediția a III-a revăzută, adăugită și ilustrată, Editura Polirom, 2014, București

OESTERREICHER-MOLLOU, Marianne, *Surrealism and Dadaism, Provocative Destruction, the Path within and the Exacerbation of the Problem of a Reconciliation of Art and Life*, translated by Stephen Crawshaw, Phaidon Press Limited, 1979, Oxford

ORTIZ, Ramiro, FAÇON, Nina, *Carteggio – Corespondență*. Ediție îngrijită, cuvânt înainte, traducere, tabel cronologic și note de Doina Condrea Derer, Editura Jurnalul literar, 2007, București

PANĂ, Sașa, *Antologia literaturii române de avangardă și câteva desene din epocă*, Editura pentru literatură, 1969, București

PANĂ, Sașa, *Sadismul adevărului*, Editura Unu, București, 1936

PETERSON, Elmer, *Tristan Tzara Dada and Surreational Theorist*, Rutgers University Press, News Brunswick, 1971, New Jersey
https://monoskop.org/images/0/0c/Peterson_Elmer_Tr Tristan_Tzara_Dada_and_Surreational_Theorist_1971.pdf

PISCATOR, Erwin, *Teatrul politic*, traducere din limba germană, Editura Politica, 1966, București

POP, Ion, *Avangarda în literatura română*, Editura Minerva, 1990, București

POP, Ion, *Avangardismul poetic românesc*, Editura pentru literatură, 1969, București

PURCĂRUȘ, Alexandru, *În vâltoarea Războiului Rece – Revoluția maghiară din 1956*, Editura Cetatea de Scaun, 2009, Târgoviște

RAYMOND, Jean, *Practica literaturii*, traducere de Mioara Izverna, Editura Univers, 1982, București

RAYMOND, Marcel, *De la Baudelaire la Suprarealism*, traducere de Leonid Dimov, studiu introductiv de Mircea Martin, Editura Univers, 1970, București

RĂILEANU, Petre, *Dada în direct urmat de Tristan Tzara, schiță de portret*, Editura Tracus Arte, 2016, București

RICHTER, Hans, *Dada – art and anti-art*, translated from the german David Britt, Thames and Hudson world of art Ltd., 2004, London
https://monoskop.org/File:Richter_Hans_Dada_Art_and_Anti-Art_1997.pdf

SANDQVIST, Tom, *Dada Est Români de la Cabaret Voltaire*, traducere de Cristina Deutsch, Editura Institutul Cultural Român, 2010, București

SANOUILLET, Michel, *Dada à Paris*, Édition Jean-Jaques Pauvert, 1965, Paris

SERS, Philippe, *Sur Dada Essai sur l'expérience dadaïste de l'image. Entretiens avec Hans Richter*, Éditions Jacqueline Chambon, 1997, Paris

SCARLAT, Mircea, *Istoria poeziei românești: Momente și sinteze, vol. III*, Editura Minerva, 1986, București

SPIRIDON, Vasile, *Hexagonale I*, Pre-cuvântare de Constantin Dram, Postfață de Adrian G. Romila, Editura Eikon, 2020, București

ȘPERLEA, Florin, *Armata română și Răscola din 1907: documente*, Ediție îngrijită de maior dr. Florin Șperlea, Lucian Drăghici, Manuel Stănescu, Editura Militară, 2007, București

SEBBAG, Georges, *Suprarealismul – „E acolo un om tăiat în două de fereastră”*, Editura Cartea Românească, Colecția Syracuza, traducere de Marius Ghica, 1999, București

TĂNASE, Stelian, *Avangarda românească în arhivele Siguranței*, Editura Polirom, 2008, București

TISON-BRAUN, Micheline, *Tristan Tzara Inventeur de l'homme nouveau*, Librairie A. – G. Nizet, 1977, Paris

VAN TIEGHEM, Philippe, *Marile doctrine literare în Franța*, traducere de Alexandru George, Editura Univers, 1972, București

VELESCU, Cristian Robert, *Avant-gardes et modernités – Brâncuși, Duchamp, Brauner, Voronca, Tzara & comp*, Editura Institutul Cultural Român, 2013, București

V. REVISTE LITERARE

„Caietele critice”, nr.4-5 (101-102), Casa de Presă și Editura Culturală Națională, 1996, București

„Caietele Tristan Tzara”, Tome 1, nr.2-4, Editura Vinea, 2000, București

„Caietele Tristan Tzara”, vol. 3-4, nr.5-12, Priftis, 2005, Dărmănești

„Caietele Tristan Tzara”, vol. 5-6, nr.13-20, Editura Priftis, 2006, Dărmănești

„Caietele Tristan Tzara”, Tome 1, vol.11-14, nr.31-60, Editura Babel, 2010, Moinești

„Caietele Tristan Tzara”, Tome 2, vol.15-17, nr.61-86, Editura Babel, 2010, Moinești

„Caietele Tristan Tzara”, Tomes 3 et 4, vol.18-23, nr.60 – 105, 2013, Moinești

„Chemarea”, nr.1, 4 octombrie, 1915

„Chemarea”, nr.2, 11 octombrie, 1915

„Contimporanul”, Anul II, nr.26, 13 ianuarie, București, 1923
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=854226&custom_att_2=direct

„Contimporanul”, Anul II, nr.27, 20 ianuarie, București, 1923
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=854229&custom_att_2=direct

„Contimporanul”, Anul II, nr.28, 27 ianuarie, București, 1923
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=854332&custom_att_2=direct

„Contimporanul”, Anul II, nr.29, 3 februarie, București, 1923
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=854335&custom_att_2=direct

„Contimporanul”, Anul II, nr.31, 17 februarie, București, 1923
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=854339&custom_att_2=direct

„Contimporanul”, Anul II, nr.33, 3 martie, București, 1923
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=854341&custom_att_2=direct

„Contimporanul”, Anul II, nr.34, 10 martie, București, 1923
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=854342&custom_att_2=direct

„Dada”, nr.1, Recueil littéraire et artistique, juillet, Zürich, 1917
https://monoskop.org/images/5/52/Dada_1_Jul_1917.pdf

„Dada”, nr.2, Recueil littéraire et artistique, décembre, Zürich, 1917
https://monoskop.org/images/c/c6/Dada_2_Dec_1917.pdf

„Dada”, nr.3, Recueil littéraire et artistique, décembre, Zürich, 1918
https://monoskop.org/images/3/3b/Dada_3_Dec_1918.pdf

„Dada (Anthologie Dada)”, nr.4-5, Recueil littéraire et artistique, mai, Zürich, 1919
https://monoskop.org/images/2/21/Dada_4-5_May_1919.pdf

„Dada (Bulletin Dada)”, nr.6, Recueil littéraire et artistique, février, Zürich, 1920
https://monoskop.org/images/d/d2/Dada_6_Feb_1920.pdf

„Dada (Dadaphone)”, nr.7, Recueil littéraire et artistique, mars, Paris, 1920
https://monoskop.org/images/6/67/Dada_7_Mar_1920.pdf

„Dada”, nr.8, Recueil littéraire et artistique, septembre, Paris, 1921
https://monoskop.org/images/8/8a/Dada_8_Sep_1921.pdf

„Simbolul”, nr.1, Tipografia Profesională C. Ionescu Câmpineanu.9, 25 octombrie 1912, București
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=903704&custom_att_2=direct

„Simbolul”, nr.2, Tipografia Profesională C. Ionescu Câmpineanu.9, 15 noiembrie 1912, București
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=903711&custom_att_2=direct

„Simbolul”, nr.3, Tipografia Profesională C. Ionescu Câmpineanu.9, 1 decembrie 1912, București
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=903716&custom_att_2=direct

„Simbolul”, nr.4, Tipografia Profesională C. Ionescu Câmpineanu.9, 25 decembrie 1912, București
http://digitool.bibmet.ro:1801/webclient/DeliveryManager?pid=903722&custom_att_2=direct

VI. SITOGRAFIE

ARNTZEN, Knut Owe, *On Nomadism. Nomadist*, în „Methis. Studia humaniora Estonica”, 2009
https://www.academia.edu/27359970/On_Nomadism_Nomadismist

BÉHAR, Henri, *Tristan Tzara, Poésies complètes*, Melusine, 2014, Paris
<https://melusine-surrealisme.fr/henribehar/wp/?p=321>

BÉHAR, Henri, *Lumière noire: Tristan Tzara et ses «Poèmes nègres»* în „Cahiers Mélusine”, février, 2018
<https://melusine-surrealisme.fr/henribehar/wp/?p=1013>

BERNARDEZ RODAL, Asuncion, *Tristán Tzara o el lenguaje que ya no se refiere al mundo*, „Barcarola”, 1997

https://www.academia.edu/31643561/Tristan_Tzara_o_el_lenguaje_que_ya_no_se_refiere_al_mundo

[In Tzara o el lenguaje que ya no se refiere al mundo](https://www.academia.edu/31643561/Tristan_Tzara_o_el_lenguaje_que_ya_no_se_refiere_al_mundo)

BIRO, YAËLLE, „*Engagement et poésie: Tristan Tzara et les arts africains et océaniens*”, *Tristan Tzara. L'homme approximatif*, Strasbourg: Musées de la ville de Strasbourg, 2015, pp. 230-241

[https://www.academia.edu/16716745/Engagement_et_po%C3%A9sie_Tristan_Tzara_et_les_arts_africains_et_oc](https://www.academia.edu/16716745/Engagement_et_po%C3%A9sie_Tristan_Tzara_et_les_arts_africains_et_oc%C3%A9aniens)

[C3%A9sies Tristan Tzara et les arts africains et oc](https://www.academia.edu/16716745/Engagement_et_po%C3%A9sie_Tristan_Tzara_et_les_arts_africains_et_oc%C3%A9aniens)

[C3%A9niens Tristan Tzara L'homme approximatif Strasbourg Mus](https://www.academia.edu/16716745/Engagement_et_po%C3%A9sie_Tristan_Tzara_et_les_arts_africains_et_oc%C3%A9aniens)

[C3%A9sies de la ville de Strasbourg 2015 pp 230 241](https://www.academia.edu/16716745/Engagement_et_po%C3%A9sie_Tristan_Tzara_et_les_arts_africains_et_oc%C3%A9aniens)

DENOËNT, Jehanne, *L'art Dada de l'appropriation. Les «Poèmes nègres» comme phénomène de transfert*, în „*Fabula / Les colloques, Traduire, transposer, composer. Passages des arts verbaux extra-occidentaux en langue française*”, 2021

<http://www.fabula.org/colloques/document6944.php>

DOSPINESCU, Liviu, *Tristan Tzara: repere și reverberații sonore. Spiritul popular de la românitățe la universalitate, via dada*, în „*Studii și cercetări științifice. Seria Filologie*”, 2018

[https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera](https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera%C8%9Bii_ale_poeziei_sonore_Spiritul_popular_de_la_rom%C3%A2nitate_la_universalitate_via_dada)

[C8%9Bii ale poeziei sonore Spiritul popular de la rom](https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera%C8%9Bii_ale_poeziei_sonore_Spiritul_popular_de_la_rom%C3%A2nitate_la_universalitate_via_dada)

[C3%A2nitățe la universalitate via dada Tristan Tzara Repres et r](https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera%C8%9Bii_ale_poeziei_sonore_Spiritul_popular_de_la_rom%C3%A2nitate_la_universalitate_via_dada)

[C3%A9verb](https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera%C8%9Bii_ale_poeziei_sonore_Spiritul_popular_de_la_rom%C3%A2nitate_la_universalitate_via_dada)

[C3%A9rations de la po](https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera%C8%9Bii_ale_poeziei_sonore_Spiritul_popular_de_la_rom%C3%A2nitate_la_universalitate_via_dada)

[C3%A9sies sonore L'esprit populaire de roumanit](https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera%C8%9Bii_ale_poeziei_sonore_Spiritul_popular_de_la_rom%C3%A2nitate_la_universalitate_via_dada)

[C3%A9](https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera%C8%9Bii_ale_poeziei_sonore_Spiritul_popular_de_la_rom%C3%A2nitate_la_universalitate_via_dada)

[A0 1 universalit](https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera%C8%9Bii_ale_poeziei_sonore_Spiritul_popular_de_la_rom%C3%A2nitate_la_universalitate_via_dada)

[A9 via Dada](https://www.academia.edu/38387446/Tristan_Tzara_repere_%C8%99i_reverbera%C8%9Bii_ale_poeziei_sonore_Spiritul_popular_de_la_rom%C3%A2nitate_la_universalitate_via_dada)

HENTEA, Marius, *On the Outskirts of Modernity: Tristan Tzara and Dada in Romania*, în „*Modernist Cultures*”, 2013

https://www.academia.edu/5365286/On_the_Outskirts_of_Modernity_Tristan_Tzara_and_Dada_in_Romania

[On the Outskirts of Modernity Tristan Tzara and Dada in Romania](https://www.academia.edu/5365286/On_the_Outskirts_of_Modernity_Tristan_Tzara_and_Dada_in_Romania)

HENTEA, Marius, *The Education of Samuel Rosenstock, or, How Tristan Tzara Learned His ABC's*, în „*From Dada to infra-noir: Dada, Surrealism and Romania*”, 2015

https://www.academia.edu/96605989/The_Education_of_Samuel_Rosenstock_or_How_Tristan_Tzara_Learned_His_ABCs

[The Education of Samuel Rosenstock or How Tristan Tzara Learned His ABCs](https://www.academia.edu/96605989/The_Education_of_Samuel_Rosenstock_or_How_Tristan_Tzara_Learned_His_ABCs)

GULEA, Dan, *Țările lui Tzara*, în „*Caietele avangardei*”, 2016

https://www.academia.edu/43830826/%C8%9A%C4%83rile_lui_Tzara

[Țările lui Tzara](https://www.academia.edu/43830826/%C8%9A%C4%83rile_lui_Tzara)

KOBER, Marc, *Où boivent les loups, de Tristan Tzara: une question difficile*, în „*Cahiers Mélusine*”, décembre, 2015

<https://melusine-surrealisme.fr/wp/ou-boivent-les-loups-de-tristan-tzara/>

LEGGE, Elizabeth, *Faire de son histoire une boucle (noir): ways of looking at Tristan Tzara*, Association of Art Historians, 2009

https://www.academia.edu/24299554/FAIRE_DE_SON_HISTOIRE_UNE_BOUCLE_NOIRE_WAYS_OF_LOOKING_AT_TRISTAN_TZARA

[FAIRE DE SON HISTOIRE UNE BOUCLE NOIRE WAYS OF LOOKING AT TRISTAN TZARA](https://www.academia.edu/24299554/FAIRE_DE_SON_HISTOIRE_UNE_BOUCLE_NOIRE_WAYS_OF_LOOKING_AT_TRISTAN_TZARA)

MIKKONEN, Kai, *Artificial Africa in the European avant-garde: Marinetti and Tzara, from Europa? Europa? The Avant-Garde, Modernism and the Fate of a Continent*, 2008, Berlin

https://www.academia.edu/3371015/Artificial_Africa_in_the_European_avant_garde_Marinetti_and_Tzara

[Artificial Africa in the European avant garde Marinetti and Tzara](https://www.academia.edu/3371015/Artificial_Africa_in_the_European_avant_garde_Marinetti_and_Tzara)

NECHVATAL, Joseph, *Trickster Tristan Tzara*, în „The Romanian Literary Artistic & Cultural Review”, 2021, Cluj-Napoca
https://www.academia.edu/49435138/Trickster_Tristan_Tzara

PARKES, Graham, *Between Nationalism and Nomadism: Wondering About the Languages of Philosophy*, în „Culture and Modernity: East – West Philosophic Perspectives”, 1991
https://www.grahamparkes.net/wp-content/uploads/2023/03/C3-Parkes-Between_Nationalism-and_Nomadism.pdf

PEDERSEN, Morten Axel, *Moving to Remain the Same; An Anthropological Theory of Nomadism*, 2016, în „Comparative Metaphysics Ontology After Anthropology. Pierre Charbonnier, Gildas Salmon and Peter Skafish (eds.)”, 2016
<https://www.academia.edu/33944777/>

[Pedersen 2016 Moving to Remain the Same An Anthropological Theory of Nomadism](https://www.academia.edu/33944777/)

RAY, Victoria, *Tristan Tzara, the „cool dad” of Dadaism*

<https://raynotbradbury.blog/tristan-tzara-the-cool-dad-of-dadaism/>

REGARD ELOIGNÉ, „Du noir puisons la lumière”.dada et le primitivisme

https://agoras.typepad.fr/regard_eloigne/tristan-tzara/

SPOONER, Brian, *The Status of Nomadism as a Cultural Phenomenon in the Middle East*, în „Journal of Asian and African Studies”, 1972

<https://www.academia.edu/82945019/>

[The Status of Nomadism as a Cultural Phenomenon in the Middle East](https://www.academia.edu/82945019/)

SUDHALTER, Adrian, *Tristan Tzara, Literary Montage, and Dadaglobe*, în „Nanni Baltzer and Martino Stireli, eds.”, 2016

https://www.academia.edu/38995848/Tristan_Tzara_Literary_Montage_and_Dadaglobe

TUDURACHI, Adrian, *Dincolo de nomadism: o ecosofie*, în „frACTalia”, 2018

https://www.academia.edu/38666482/Dincolo_de_nomadism_o_ecosofie